

Nils Holgersson slaat zijn vleugels opnieuw uit (****)

Sara Van den Bossche

Universiteit Gent

Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige is een klassieker van formaat binnen de Europese kinder- en jeugdliteratuur. In deze unieke raamvertelling doet Selma Lagerlöf het relaas van de luie, ongehoorzame tiener Nils Holgersson die door de huiskabouter in een dwerg veranderd wordt en op de rug van de tamme gans Mårten samen met een vlucht wilde ganzen heel Zweden doorkruist. Lagerlöf schreef dit werk oorspronkelijk als leerboek aardrijkskunde voor de lagere school. Ze reisde heel het land af om zich voor te bereiden op het schrijven van dit boek, dat dan ook doorspekt is van belerende passages waarin het Zweedse landschap, de uiteenlopende industrietakken en volkse gebruiken gedetailleerd beschreven worden.

Het monumentale verhaal, dat voor het eerst uitkwam in twee volumes in 1906-1907, heeft in zijn meer dan honderdjarige bestaansgeschiedenis ontelbaar vele gedaanten aangenomen. Ondanks de onmiskenbaar Zweedse inhoud van het verhaal, werd het vaak vertaald en bewerkt, en sloegen de avonturen van Nils ook ver buiten de Zweedse landsgrenzen aan.

Metamorfoses

Ook aan de nieuwe Nederlandse vertaling die eerder dit jaar bij uitgeverij Atlas verscheen, gaat een voorgeschiedenis van bijna een eeuw vooraf. In haar proefschrift *En underbar färd på språkets vingar* [Een wonderbare reis op de vleugels van de taal] behandelt de Gentse onderzoekster Isabelle Desmidt de belevenissen van Nils Holgersson in het Nederlandse (en Duitse) taalgebied. Uit haar onderzoek blijkt dat het boek al in 1911 voor het eerst naar het Nederlands vertaald werd door Margaretha Meyboom, een spilfiguur in het verspreiden van de Scandinavische cultuur in Nederland en Vlaanderen rond de vorige eeuwwisseling. Meybooms vertaling werd in de daaropvolgende 50 jaar liefst 7 keer heruitgegeven. De laatste herdruk van haar tekst werd gepubliceerd in 1963. In 1974 werd het verhaal van Nils Holgersson naverteld door Els Pelgrom voor de Wenteltrap-reeks van uitgeverij Wolters-Noordhoff. In de jaren '70 verschenen – in de nasleep van de tv-serie over Nils Holgersson – prentenboekjes en zelfs een tijdschrift met de illustraties van de tekenfilmserie. In 1983 actualiseerde Suzanne Braam de tekst van Margaretha Meyboom. De meest recente uitvoering van het boek dateert van 1990, toen Lemniscaat een prentenboek met illustraties van de Zweed Lars Klinting uitbracht. Wat al deze uiteenlopende versies met elkaar gemeen hebben, is hun specifieke gerichtheid op het jonge doelpubliek. Ze zijn niet alleen van (talrijke) tekeningen voorzien, in het lijvige Zweedse origineel werd lustig ook gesnoeid, en de taal werd daarenboven grondig bijgeschaafd en vereenvoudigd zodat kinderen zich erdoor aangesproken zouden voelen. In sommige gevallen werd het boek zelfs specifiek voor zwakke lezers bewerkt.¹

¹ Voor een uitgebreidere bespreking van *Nils Holgersson* in Nederlandse vertaling, zie Desmidt, Isabelle, "Verhaal van een kinderboek. *Nils Holgersson* in Nederland en Vlaanderen", in *Literatuur zonder leeftijd* 57, 2002, pp. 59-76.

Een vleugje Zweden

Voor deze uitgebreide nieuwe vertaling, gemaakt door Elina van der Heijden en Wiveca Jongeneel, had Atlas geen jong lezerspubliek voor ogen. De uitgeverij heeft er bewust voor gekozen deze gelegenheid aan te grijpen om het boek ook voor volwassenen aantrekkelijk te maken.² Op de – overigens zeer fraaie – omslag wordt dan ook met geen woord gerept over het feit dat het oorspronkelijk om een kinderboek gaat, en ook het ontbreken van illustraties versterkt deze aanpak. Bovendien is deze uitstekende vertaling erg trouw aan het origineel, en hebben van der Heijden en Jongeneel het verhaal op vraag van de uitgeverij integraal weergegeven.³ Opvallend daarbij is dat de pedagogische dimensie van *Nils Holgersson* als leerboek behouden blijft en dat lange, beschrijvende passages met geografische informatie niet uit de weg gegaan worden. Het boek beslaat daardoor niet minder dan 544 bladzijden en is dus een serieuze kluit voor jonge, onervaren lezers.

Daarnaast wordt, in tegenstelling tot de gebruikelijke werkwijze bij de vertaling van kinderboeken, waarbij de noden en interesses van het doelpubliek gewoonlijk voorrang krijgen, het uitgesproken Zweedse karakter van het boek in deze uitgave grotendeels bewaard.⁴ Net als in het origineel worden de avonturen van Nils voorafgegaan door een psalm en een gedicht van Carl Snoilsky waarin de Zweedse landkaart beschreven wordt. Bovendien hebben de vertaalsters ervoor gekozen de bestaande Zweedse eigennamen te behouden. Enkel de door Lagerlöf verzonnen namen werden van een Nederlandse variant voorzien. De moeilijkheid van de bewaarde plaatsnamen wordt ondervangen met een verklarende woordenlijst, waarin de betekenis van de onderdelen van die namen uitgelegd wordt. In deze vertaling heten de hoofdpersonages dus niet toevallig Nils en Märten, terwijl ze in zo goed als alle eerdere Nederlandstalige uitgaven omgedoopt werden tot Niels en Maarten.

Tot slot is ook de marketing rond het boek allesbehalve kindgericht. Uitgeverij Atlas gaat bewust voor een breed publiek en heeft er dan ook geen baat bij te vermelden dat het boek oorspronkelijk voor kinderen bedoeld was. Wie er in de winkel naar op zoek gaat, zal het in de ene boekhandel bovendien bij de kinderafdeling vinden, terwijl het in de andere onder het label “Literatuur” prijkt.

Onmiskenaar kinderliteratuur

De keuze om de “Zweedsheid” te bewaren, maakt dat deze versie van Nils Holgersson een beetje exotisch aanvoelt, en dus niet in eerste instantie voor een jong doelpubliek geschikt lijkt. Toch kan de tekst zelf niet verhullen dat deze aanvankelijk voor kinderen geschreven is. Hoewel Selma Lagerlöf hoofdzakelijk voor volwassenen schreef, houdt ze in *Nils Holgerssons underbare resa genom Sverige* sterk rekening met haar publiek van lagere schoolkinderen. Dankzij haar ervaring als onderwijzeres weet ze zonder problemen de juiste toon te vinden om hen aan te spreken.

² Telefoongesprek met uitgeefster Anita Roeland, 7 juli 2010.

³ Mail van Elina van der Heijden, 6 juli 2010.

⁴ In vertaaltechnische termen van Gideon Toury heet het dat bij het vertalen van kinderliteratuur “domestication” gebruikelijk is, terwijl het vertalen van volwassenenliteratuur over het algemeen gekenmerkt wordt door “foreignization”. In het eerste geval wordt de tekst aangepast aan de doelcultuur en worden namen en andere cultuurgebonden termen vertaald. In het geval van “foreignization” blijven dergelijke woorden behouden in de oorspronkelijke taal, wat de buitenlandse identiteit van de tekst benadrukt.

Dat Lagerlöf ervoor gekozen heeft om van *Nils Holgersson* een reisverhaal te maken, is allicht geen toeval. Wereldberoemde kinderboeken als *Where the Wild Things Are*, *The Wonderful Wizard of Oz* en *Alice in Wonderland* volgen het klassieke home-away-home patroon, dat als karakteristiek voor kindgerichtheid beschouwd wordt.⁵ In deze specifieke context leent het reismodel zich uiteraard prima voor een beschrijving van het gevarieerde Zweedse landschap en de bijhorende folklore. Ook het feit dat Nils met de dieren kan spreken, is een aspect dat typerend is voor kinderliteratuur.⁶

Daarnaast houden de vele avonturen die Nils beleeft jonge kinderen (én oudere lezers) aan het boek gekluisterd. De spanning wordt van in het begin van het verhaal vakkundig opgebouwd. Zal Nils al dan niet mee mogen vliegen met de wilde ganzen? Het uitstel van het vertrek houdt je van bij het begin in de ban. Ook de angst dat Nils niet opnieuw in een mens zal kunnen veranderen en voor altijd dwerg Duimelot zal moeten blijven, zorgt voor de nodige onrust. Tijdens zijn trektocht doorheen Zweden belandt Nils in de ene hachelijke situatie na de andere en ontsnapt hij verschillende keren nipt aan de dood. Zo wordt hij ontvoerd door een vijandige groep kraaien, wordt hij letterlijk en figuurlijk de speelbal van een stel jonge beren, en weet hij ei zo na te vermijden dat hij tentoonstellingswaar wordt in Skansen, het Zweedse Bokrijk. De troep wilde ganzen wordt bovendien voortdurend achtervolgd door de vos Smirre, die het op Nils gemunt heeft. Smirres dreiging vormt een rode draad doorheen het verhaal: “Jullie hebben ooit het ganzenspel met mij gespeeld. Nu ben ik het vossenspel met jullie gaan spelen en ik ben niet van zins daarmee op te houden zolang er nog een van jullie in leven is, al moet ik jullie door het hele land volgen”, (p. 101) kondigt de sluwe vos aan, en hij houdt woord. Steeds opnieuw verzint hij nieuwe listen om Nils en de ganzen in de val te lokken. Een jong lezerspubliek met een levendige fantasie zal zich uiteraard ook aangesproken voelen door de vele magische elementen, die typisch zijn voor Selma Lagerlöf. Er is toverkunst in het spel in onder meer de episode met de tot leven gekomen standbeelden die Nils achtervolgen, in het verhaal van de verzonken stad die uit de zee verrijst, en in dat van de behekste luthof waar Nils op het nippertje aan de betovering weet te ontsnappen.

Verder neemt Lagerlöf haar lezers op sleeptouw door middel van indrukwekkende sagen en legenden, zoals het prachtige relaas van de reusachtige vlinder die hoogmoedig werd, in zee strandde en versteende tot het eiland Öland. Verschillende van de verklarende passages worden bovendien bevolkt door reuzen en trollen die de landschappen vormgeven, zoals het geval is in de provincies Närke en Dalarna, of zelfs door tot leven gekomen natuurelementen, zoals de rivier Storån die zich een weg baant door haar omgeving en deze zo als het ware boetseert. Dergelijke episodes tonen aan dat Selma Lagerlöf een meesterlijke verteller is, met een voorliefde voor toverkunst en volksgeloof en een uitzonderlijk gevoel voor compositie.

Door middel van deze sagen en legenden verpakt Lagerlöf de didactische passages in een wonderlijk jasje dat je ze als lezer zelden als belerend ervaart. De onverwachte verklaringen voor wat Nils zoal op zijn reis tegenkomt, houden het verhaal boeiend. Daar komt nog bij dat de schrijfster de informatie over het landschap en de zeden van de lokale bevolking door middel van handige kunstgrepen haast ongemerkt in het verhaal weet te

⁵ Zie bijvoorbeeld Nikolajeva, Maria, *Barnbokens byggeklossar*, waarin de structuur home-away-home als een grondlegend motief binnen de kinderliteratuur genoemd wordt.

⁶ Zie Nikolajeva, Maria, *Barnbokens byggeklossar*.

verwerken. Hoewel de beschrijvende episodes hier en daar wat langdradig zijn, vermijdt ze door haar inventiviteit en meesterschap in het vertellen niet alleen dat de vaart uit het verhaal gehaald wordt, maar slaagt ze er daarenboven in van kinderen dingen te laten leren zonder dat ze erbij stilstaan. Ook John Locke, de Britse verlichte filosoof, gaf al aan dat wat kinderen op deze manier aangereikt krijgen, beter bijblijft.⁷ Haast zonder dat ze het beseffen steken Lagerlöfs jonge lezers tussen alle avonturen en spookverhalen door iets op over het leven van de wilde dieren, het ritme van de seizoenen en de vindingrijkheid van de mens.

Lezende kinderen houden niet alleen van spannende verhalen, maar ook van herkenbaarheid, en ook daar was Lagerlöf zich van bewust. Vele van de verhalen en sagen in *Nils Holgersson* zijn volgens een vast stramien opgebouwd. Vaak worden hele zinnen zelfs enkele keren letterlijk herhaald, bijvoorbeeld wanneer Smirre de hulp van de marter en de otter inschakelt, Nils de belagers telkens verjaagt en de ganzen steeds opnieuw op de vlucht moeten slaan. Door dergelijke herkenbare patronen te hanteren, creëert Lagerlöf houvast voor haar jonge lezerspubliek en maakt ze haar boek aantrekkelijk. Verder vormen ook bepaalde weerkerende personages, zoals ganzenhoedster Åsa en haar kleine broertje Mats en Smirre de vos, herkenningpunten in het meanderende verhaal. Door hen steeds opnieuw te laten opduiken schept Lagerlöf een gevoel van herkenning in de stortvloed aan informatie die in het boek verwerkt is, wat het lezen enorm vergemakkelijkt.

Levenslessen

Naast spanning, magie en feitenkennis brengt Selma Lagerlöf haar lezertjes met dit boek ook een heleboel levenslessen bij. Ze laat haar hoofdpersonage een psychologische ontwikkeling doormaken van belhamel tot verantwoordelijke jongvolwassene. Tijdens deze emotionele reis reikt ze hem waarden als werkethiek en naastenliefde aan.

Daarnaast valt ook op dat Lagerlöf haar vaderland met liefde beschrijft. Zo laat ze Nils bewonderend vaststellen: “‘Wat is het toch wonderlijk dat het er hier zo uit ziet,’ zei hij. ‘Zo veel drukte en leven heb ik tijdens mijn reis nergens anders gezien. Ons land is waarlijk een merkwaardig land. Waar ik ook kom, altijd is er wel iets waar de mensen van kunnen leven.’” (p. 414) Ook uit de magnifieke beschrijving van de hoofdstad Stockholm spreekt een sterk patriottisme.

Hierbij aansluitend kan je uit *Nils Holgersson* ook een ecologisch bewustzijn afleiden. In het hoofdstuk “De dag van het bos”, bijvoorbeeld, spant een hele dorpsgemeenschap zich in om een afgebrand bos opnieuw op te bouwen: “Het was een soort gedenkteken dat voor de komende generaties werd opgericht.” (p. 395) Een dergelijk grenzeloos respect voor de natuur is ook vandaag nog steeds typerend voor Zweden.

Met deze integrale, getrouwe vertaling, doet uitgeverij Atlas het genie van Selma Lagerlöf alle eer aan. *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* is een ongeëvenaard boek, en dankzij deze prachtige nieuwe editie is die onvergetelijke leeservaring nu ook voor een breed Nederlandstalig publiek beschikbaar. De uitgeverij hoopt hiermee lezers van 8 tot 88 te kunnen boeien, maar voor heel jonge lezers is deze “volwassen” uitgave allicht net iets te hoog gegrepen. De omvang, het ontbreken van illustraties en de behoorlijk moeilijke (Zweedse) woordenschat stellen immers hoge eisen

⁷ Zie bijvoorbeeld Joosen, Vanessa en Vloeberghs, Katrien, *Uitgelezen Jeugdliteratuur*, p. 13.

aan de lezers. Beter geoefende boekenwormen vanaf ongeveer 12 jaar zullen ongetwijfeld wel veel plezier aan deze Nils Holgersson beleven.

Bibliografie

- De Vos, Alexandra, "Gejaagd door de ganzen", in *De Standaard*, 23 april 2010.
- Desmidt, Isabelle, "Verhaal van een kinderboek. *Nils Holgersson* in Nederland en Vlaanderen", in *Literatuur zonder leeftijd* 57, 2002, pp. 59-76.
- Joosen, Vanessa en Vloeberghs, Katrien, *Uitgelezen Jeugdliteratuur. Ontmoetingen tussen traditie en vernieuwing*, Leuven: Lannoo Campus, 2008.
- Nikolajeva, Maria, *Barnbokens byggklossar* [De bouwstenen van het kinderboek], Lund: Studentlitteratur, 2004 (tweede editie).